

EWELINA KACZOR* – LUBLIN

**KAZANIE ANTYHUSYCKIE Z RĘKOPISU
BIBLIOTEKI UNIWERSYTECKIEJ
WE WROCŁAWIU I F 282¹**

**ANTI-HUSSITE SERMON
FROM THE MANUSCRIPT OF THE UNIVERSITY LIBRARY
IN WROCŁAW I F 282**

Abstract

The subject of this article is an unfinished anti-Hussite sermon from the late 1560s and early 1570s from the collection of the University Library in Wrocław. The manuscript I F 282 originally belonged to the library of the Canons Regular of St Augustine in Żagań, a congregation heavily involved in the fight against the Hussite heresy. Although the importance of preaching to the anti-Hussite efforts in Silesia has been noted in the literature on the subject, anti-Hussite sermons have not yet been analysed and, moreover, few have been identified so far. The article is an attempt to fill an existing gap in the state of research. The text analysis is accompanied by an edition of the sermon.

Keywords: preaching; Hussitism; anti-heretic polemics; canons regular of St Augustine

Translated by Marek Robak-Sobolewski

* Ewelina Kaczor – dr historii, dokumentalista, Centrum Studiów Mediewistycznych, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

e-mail: ewelina.kaczor@kul.pl

<https://orcid.org/0000-0003-3657-3743>

¹ Publikacja finansowana przez Narodowe Centrum Nauki w ramach konkursu Weave-UNISONO, nr projektu 2021/03/Y/HS3/00052: *Pagans and Christians. Christianisation in the Bohemian and Polish Kingdoms in the Middle Ages*. Projekt był prowadzony we współpracy z Grantová agentura České republiky, no. 22-18972K o tym samym tytule i realizowany przez Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach oraz Filosofický ústav Akademie věd České republiky v Praze.

Streszczenie

Przedmiotem artykułu jest niedokończone kazanie antyhusyckie z przełomu lat 60. i 70. XV wieku ze zbiorów Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu. Rękopis I F 282 pierwotnie należał do biblioteki kanoników regularnych św. Augustyna w Żaganiu, zgromadzenia silnie zaangażowanego w walkę z herezją husycką. Pomimo że znaczenie kaznodziejstwa dla podejmowanych na Śląsku działań przeciw husytom było odnotowywane w literaturze przedmiotu, to kazania antyhusyckie nie były poddawane analizie, a co więcej niewiele z nich jak do tej pory zostało zidentyfikowanych. Artykuł jest próbą wypełnienia istniejącej luki w stanie badań. Analizie tekstu towarzyszy edycja kazania.

Słowa kluczowe: kaznodziejstwo; husytyzm; polemika antyheretycka; kanonicy regularni św. Augustyna

Przedmiotem niniejszego artykułu jest kazanie antyhusyckie, spisane na kartach 192ra-va rękopisu I F 282 z Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu (BUWr). Choć sam tekst jak na swój gatunek jest nadzwyczaj krótki, gdyż nie jest kompletny, to stanowi przyczynek źródłowy do szerszych badań nad twórczością kaznodziejską jako instrumentem dydaktyki i propagandy antyhusyckiej na ziemiach śląskich. Zagadnienie kaznodziejstwa antyhusyckiego na Śląsku niejednokrotnie zwracało uwagę badaczy, jednakże do tej pory nie zostało ono poddane systematycznej analizie, pomimo że samo zagadnienie husytyzmu, jak i działań wymierzonych w herezję, zwłaszcza w militarnym sensie, doczekało się bardzo licznych studiów. Bliższych informacji o kazaniach krucjatowych czy też ogólniej kazań antyhusyckich powstałych w najburzliwszym okresie zmagania z herezją, czyli lat 20. i 30. XV wieku, szukać można na próżno². Podjęcia problematyki kaznodziejstwa śląskiego właściwie w jakimkolwiek jego wymiarze nie ułatwia stan skatalogowania zbiorów rękopiśmiennych³. W przebrnięciu przez znaczne

² Problematykę kazań krucjatowych wymierzonych w husytów podjął Pavel Soukup, lecz jego badania nie odnosiły się do materiału śląskiego: P. Soukup, *Kreuzzug und Universitätsmesse. Zwei Leipziger Predigten aus der Hussitenkriege*, w: *Historiker zwischen den Zeiten. Festschrift für Karel Hruza zum 60. Geburtstag*, ed. P. Elbel, A. Kaar, J. Nemec, M. Wihoda, Wien 2021, s. 205-220; tenże, *Preaching the Cross against the Hussites, 1420-1431*, w: *Partir en croisade à la fin du Moyen Âge. Financement et logistique*, ed. D. Baloup, M. Sánchez Martínez, Toulouse 2015, s. 195-212; tenże, *Augustinian Prior Oswald Reinlein: A Biography of an Anti-Hussite Preacher*, w: *The Bohemian reformation and religious practice*, vol. 9, ed. Z.V. David, D.R. Holetton, Praha 2014, s. 98-110.

³ Najważniejszym katalogiem Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu jest składający się z 26 tomów katalog rękopiśmienny Willi Göbera: *Katalog der Handschriften der ehemaligen Universitätsbibliothek Breslau*, Wrocław 1920-1944, vols. 1-26. BUWr Akc. 1967/2 (dalej: *Katalog Göbera*). Jedynie pierwszy tom udało się wydać drukiem tuż przed wojną: *Die Handschriften der Staats- und Universitätsbibliothek Breslau. Bd. 1*, w: *Verzeichnis der Handschriften im Deutschen Reich, t. 1*, red. H.A. Kruss, Leipzig 1938. Stan skatalogowania rękopisów BUWr znacząco poprawiły publikacje: C. Cl. Jażdżewski, *Catalogus manu scriptorum codicum medii aevi Latinorum signa 180-260 comprehendens*, Wratislaviae 1982; *Catalogus codicum medii aevi manuscriptorum qui in Bibliotheca Universitatis Wratislaviensis asservantur signa 6055-6124 comprehendens (Codices Milichiani, vol. 1)*, comp. S. Kądzielski, W. Mrozowicz, Wratislaviae 1998; *Catalogus codicum*

ilości materiału źródłowego pomoc przynoszą prace o bohemikach w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu, a szczególnie opracowanie Stanisława Solickiego o problematyce husyckiej w średniowiecznych księgozbiorach śląskich⁴. Przygotowany przez niego wykaz pism objął różnego rodzaju dzieła, w tym traktaty polemiczne, przekazy kronikarskie, wiersze antyhusyckie oraz kazania. Te ostatnie reprezentowane były przez teksty Stanisława ze Znojma⁵, kolekcje Jana Sylwana/Hieronima z Pragi⁶, wystąpienia soborowe w Konstancji⁷ i Bazylei⁸ oraz teksty anonimowe⁹. W zestawionej przez niego liście zbrakło interesującego nas tekstu

medii aevi manuscriptorum qui in Bibliotheca Universitatis Wratislaviensis asservantur signa 6125-6181 comprehendens (Codices Milichiani, vol. 2), comp. S. Kądzelski, J. Przytułski, Wratislaviae 2004. Biblioteka Kapitulna we Wrocławiu dysponuje jedynie inwentarzem zbiorów, którego maszynopis, sporządzony przez ks. Wincentego Urbana, dostępny jest na miejscu: *Zachowane rękopisy i inkunabuły Biblioteki Kapitulnej we Wrocławiu po drugiej wojnie światowej*, Wrocław 1954. Partie inwentarza wydane zostały w formie artykułów: W. Urban, *Rękopisy liturgiczne Biblioteki Kapitulnej we Wrocławiu*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, 6 (1963) s. 155-190; tenże, *Rękopisy prawnicze biblioteki kapitulnej we Wrocławiu*, „Prawo Kanoniczne. Kwartalnik prawnohistoryczny”, 8 (1965) nr 1, s. 109-132; tenże, *Rękopisy historyczne w zbiorach Biblioteki Kapitulnej we Wrocławiu*, „Studia Płockie”, 5 (1977) s. 274-289.

⁴ S. Solicki, *Problematyka husycka w średniowiecznych księgozbiorach śląskich*, w: *Polskie echa husytyzmu. Materiały z konferencji naukowej Kłodzko, 27-28 września 1996*, red. S. Bylina, R. Gładkiewicz, Warszawa 1999, s. 116-141. Ze studiów nad bohemikami w śląskich zbiorach zob.: P. Spunar, *Repertorium auctorum Bohemorum pro vectum idearum post Universitatem Pragensem, conditam illustrans*, t. 1, Wratislaviae 1985, t. 2, Wratislaviae-Pragae 1995; A. Schmidtová, *Z bohemik wratislavské univerzitní knihovny*, „Listy filologické”, 83/1 (1960) s. 98-105; S. Solicki, *Napływ książek z ziem czeskich na Śląsk w średniowieczu*, w: *Polska – Śląsk – Czechy. Studia nad dziejami stosunków kulturalnych i politycznych w średniowieczu*, „Acta Universitatis Wratislaviensis nr 1162, Historia LXXXI”, Wrocław 1994, s. 5-37; L. Matusik, *Wpływy myśli czeskiej na Śląsku w świetle rękopisów kanoników regularnych św. Augustyna w XIV i XV wieku*, „Acta Universitatis Wratislaviensis, nr 109, Historia XVII”, Wrocław 1970, s. 45-66; F.M. Bartoš, P. Spunar, *Soupis pramenů k literární činnosti M. Jana Husa a M. Jeronýma Pražského*, Praha 1965.

⁵ Rkps BUWr I Q 372, f. 82r-90r.

⁶ Rkps BUWr: I F 286, f. 161ra-259rb; I F 499, f. 294ra-305vb; I F 567, f. 185ra-256vb; I F 587, f. 1ra-204vb; I F 594, f. 1ra-133rb; I F 754, f. 275v-334r; IV F 186, f. 6r-21v (prothemata); I Q 88, f. 42r-180v; I Q 278, f. 1r-15r.

⁷ Z kazań S. Solicki wymienia jedynie Rkps BUWr: II F 28, f. 106r-108v; I F 475, f. 316vb, 328vb-331ra. Dodać do nich należy kazania bp. Jakuba Arrigoni z Lodi (de Balardis) w rkpsach BUWr I Q 453, f. 556r-557r; Mil. IV 78, f. 386v-392r. O kazaniach wygłoszonych przez Jakuba Arrigoni w czasie soboru zob.: G. Cremascoli, *Sui sermoni di Giacomo Arrigoni, vescovo di Lodi, al Concilio di Costanza*, „Archivio Storico Lodigiano”, 132 (2013) s. 55-71; P. Arendt, *Die Predigten des Konstanzer Konzils. Ein Beitrag zur Predigt- und Kirchengeschichte des ausgehenden Mittelalters*, Freiburg im Breisgau 1933, s. 156-168. Edycje: *Magnum Oecumenicum Constancien-se Concilium de universali Ecclesiae reformatione, unione, et fide*, Hrsg. von H. Hardt, vol. 3, Francofurti et Lipsiae 1698, kol. 1-5, 54-63; *Sacrorum Conciliorum nova et amplissima Collectio*, vol. 28, ed. J.D. Mansi, Venetiis 1785, kol. 546-549, 572-577.

⁸ Wystąpienia soborowe z Bazylei S. Solicki odnotował jedynie w rkpsie BUWr I F 241. Dodać do tego należy rkpsy BUWr: I Q 76, IV Q 145.

⁹ Rkps BUWr: I F 570, I F 656, IV F 87, I Q 87, I Q 372, IV Q 231, I O 13.

z rękopisu BUWr I F 282, choć kazanie to odnotowuje rękopiśmienny katalog Göbera wraz z cytatem: *heresiarcha modernus in Bohemia*¹⁰.

Wydawać by się mogło, że obiecujące perspektywy dla zgłębienia kwestii polemiki antyhusyckiej na Śląsku stwarzają teksty słynnych kaznodziejów późniejszego okresu, znanych z zaangażowania w walkę z herezją w Czechach. Mowa tu zwłaszcza o Janie Kapistranie, który prowadził swoją misję na Śląsku i głosił kazania w roku 1453 i 1454¹¹. Co ciekawe, zachowane teksty kazań nie zawierają wiele materiałów, w których Kapistran literalnie wymieniał husytów, choć np. kazania o godności kapłanów i potrzebie bezdyskusyjnego podporządkowania się im przez wszystkich wiernych potraktować można jako element polemiki z husytyzmem. Słynny kaznodzieja w kazaniach głoszonych na Śląsku skupiał się na pokucie, potrzebie nawrócenia grzeszników, reformie życia kleru, a przez to nadał im formę uniwersalną, aktualną praktycznie zawsze i wszędzie. O husytach Kapistran w tekstach kazań wspominał stosunkowo rzadko, a narzędziem jego bezpośredniej polemiki z heretykami były w większym zakresie listy¹².

O działalności antyhusyckiej innego, niezwykle popularnego na Śląsku kaznodziei Mikołaja Tempelfelda (zm. 1474)¹³ pisał zaś wielokrotnie Jan Drabina, choć nie analizował jego kazań¹⁴. Kwerenda, która objęła należące do niego rękopisy,

¹⁰ Katalog Göbera, 1, f. 156.

¹¹ O misji Kapistrana na Śląsku zob.: J. Hofer, *Johannes Kapistran. Ein Leben im Kampf um die Reform der Kirche*, Bd. 2, Heidelberg 1965, s. 192-228; A. Lissowska, *Antyhusycka misja Jana Kapistrana na Śląsku*, w: *Bernardyni na Śląsku w późnym średniowieczu*, red. J. Kostowski, Wrocław 2005, s. 51-63; K. Elm, *Johannes Kapistrans Predigtreise diesseits der Alpen (1451-1456)*, w: *Lebenslehren und Weltentwürfe in Übergang vom Mittelalter zur Neuzeit. Politik – Bildung – Naturkunde – Theologie*, Hrsg. von H. Boockmann, B. Moeller, K. Stackmann, Göttingen 1989, s. 500-519. O kazaniach wrocławskich Kapistrana zob.: L. Łuszczki, *De sermonibus S. Ioannis a Capistrano. Studium historico-criticum*, Romae 1961, s. 167-173; A. Zajchowska-Bołtomiuk, *John of Capistrano's ars praedicandi: The Preaching of John of Capistrano in Light of His Wrocław Sermons and Polish-Silesian Epistolary*, w: *The Grand Tour of John of Capistrano in Central and Eastern Europe (1451-1456). Transfer of Ideas and Strategies of Communication in the Late Middle Ages*, ed. P. Kras, J.D. Mixon, Warsaw 2018, s. 321-334; K. Dola, *Św. Jan Kapistran a próby reformy życia kleru diecezji wrocławskiej w połowie XV wieku*, „Studia Teologiczno-Historyczne Śląska Opolskiego”, 8 (1980) s. 193-218. Edycja: E. Jacob, *Johannes von Capistrano*, vol. 2, *Die auf der Königlichen und Universitäts-Bibliothek zu Breslau befindlichen handschriftlichen Aufzeichnungen von Reden und Tractaten Capistrans*, 1: *Speculum clericorum, De erroribus et moribus christianorum cum libello, qui inscribitur: Placatus multorum christianorum, Placatus super errores religionis, Sermones in synodo Wratislaviensi praedicati*, Breslau 1905, s. 414-460; *taż*, *Johannes von Capistrano*, vol. 2/3: *XLIV sermones Vratislaviae habiti a. D. DMCCCLIII*, Breslau 1911, s. 1-214.

¹² P. Soukup, *The Polemical Letters of John of Capistrano against the Hussites: Remarks on Their Transmission and Context*, w: *The Grand Tour of John of Capistrano*, s. 259-273.

¹³ Biografię przybliżają: G. Roth, *Tempelfeld, Nikolaus*, w: *Die deutsche Literatur des Mittelalters Verfasserlexikon*, Bd. 11, Hrsg. K. Ruh, Berlin-New York 2010, kol. 1507-1512; J. Drabina, *Mikołaj Tempelfeld z Brzegu*, „Colloquium salutis”, 2 (1970) s. 83-102; *Mikołaj Tempelfeld z Brzegu*, http://cac.historia.uj.edu.pl/osoba/1994781_Miko%C5%82aj_Tempelfeld_z_Brzegu (dostęp: 23.10.2024).

¹⁴ J. Drabina, *Ośrodki kaznodziejskie Wrocławia jako centra walki z Jerzym z Podiebradu*, „Acta Universitatis Wratislaviensis 70, Historia XIV”, Wrocław 1968, s. 129-145.

nie przyniosła – jak do tej pory – spodziewanych rezultatów w postaci znaczącej liczby tekstów kazań wymierzonych w husytów. Przeciwnie, udało się odnaleźć zaledwie szkice wygłoszonych kazań, w których Tempelfeld informował, że kazał przeciw heretykom zaprzeczającym istnieniu czyśćca¹⁵. Znajdujemy się zatem w sytuacji, w której o tym, na czym zasadzała się na Śląsku polemika antyhusycka, możemy snuć domysły. Jeżeli weźmiemy pod uwagę, że Śląsk wchodził w skład Korony Czeskiej, a jednocześnie na dziesiątki lat stał się ośrodkiem oporu wobec husytyzmu, to brak bliższych informacji o tym, jak aktualne wówczas kwestie dogmatyczne prezentowane były na ambonach czy też jak wierni mobilizowani byli do oporu wobec herezji, stanowi dotkliwy uszczerbek dla zrozumienia klimatu religijnego i motywacji stojących za podejmowanymi działaniami. W końcu bulla wzywająca do pierwszej krucjaty antyhusyckiej została ogłoszona uroczyście właśnie we Wrocławiu 17 marca 1420 roku¹⁶. Za tłumnym i chętnym udziałem wrocławian w krucjacie przeciw Jerzemu z Podiebradów stała zaś agitacja Mikołaja Tempelfelda i jego „partii” kaznodziejów¹⁷. W tym kontekście tym cenniejszy jest tekst kazania z rękopisu BUWr I F 282, nawet jeśli nie jest on kompletny. Wypełnia bowiem istniejącą lukę w stanie wiedzy o śląskiej propagandzie antyhusyckiej.

Rękopis ten zawiera zestaw zwartych dzieł, z których część była autorstwa Ślązaków. Kodeks otwiera wykład modlitwy *Ojcze nasz* (*Expositio super Pater noster*), opracowany w 1457 roku przez kanonika wrocławskiego i doktora teologii Kacpra Weigla¹⁸. Po nim następują dwie kolekcje kazań niedzielnych i o świętych oraz dwie kolekcje kazań wielkopostnych Jana Herolta, zwanego Discipulus¹⁹. Kodeks zamyka anonimowa kolekcja kazań, tym razem *de tempore*, zwana *Sensatus*²⁰. Część tekstów zawiera *explicity*, dzięki którym możemy dokładnie datować powstanie rękopisu na lata 1466-1471²¹.

¹⁵ Rkps BUWr I Q 381, f. 31r, 40v.

¹⁶ F. Šmahel, *Rewolucja husycka*, t. III, *Działania wojenne*, Oświęcim 2020, s. 48-49. Bullę papieża Marcina V wydał F. Palacký, *Urkundliche Beiträge zur Geschichte des Hussitenkrieges*, I, Praha 1873, s. 17-20.

¹⁷ M. Čapský, *Město pod vladou kazatelů. Charismatické náboženství vůdci ve střetu s městskou radou v pozdně středověkých českých korunních zemích*, Praha 2015, s. 88-103; Drabina, *Ośrodki kaznodziejskie*, s. 129-145; V. Filip, K. Borchardt, *Schlesien, Georg von Podiebrad und die römische Kurie*, Würzburg 2005; B. Czechowicz, *Panowanie króla Jerzego ze śląskiej perspektywy (w 550. rocznicę śmierci monarchy)*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka”, 76 (2021) nr 3, s. 109-125.

¹⁸ P. Pfothner, *Schlesien als Rectoren der Universität Leipzig in dem ersten Jahrhunderte ihres Bestehens*, „Zeitschrift des Vereins für Geschichte und Alterthum Schlesiens”, 17 (1883), s. 205-208.

¹⁹ Kolekcje notuje J.B. Schneyer, *Repertorium der lateinischen Sermones des Mittelalters für die Zeit von 1350-1500*, nach der Vorarbeit von J.B. Schneyer, L. Hodl, W. Knoch, Münster 2001 (CD-ROM).

²⁰ J.B. Schneyer, *Repertorium der Lateinischen Sermones des Mittelalters, für die Zeit von 1150-1350*, Bd. 5, Münster 1974, s. 358-371.

²¹ BUWr I F 282, f. 79vb: „Collectum per venerabilem dominum doctorem Caspar Weigel sacre theologie professorem canonicum ecclesie Wratislaviensis, archidiaconum Opuliensem nec non plebanum in Sweidenitz anno Domini 1457. Et sic est finis etc. anno Domini 1470 in die conversionis sancti Pauli apostoli hora prima” (25.01.1470); f. 83rb: „Anno Domini 1471”; f. 307ra:

W tak skonstruowanym kodeksie wyróżnia się niewielki tekst kazania wpisany pomiędzy kolekcje Jana Herolta na folio 192ra-va. Nadzwyczajnie skromne rozmiary kazania wynikają z faktu, że tekst jest niedokończony. W rękopisie znaleźć możemy jedynie wstęp oraz niepełny fragment pierwszego elementu *divisio*. Taki stan rzeczy nie wynika bynajmniej z braku miejsca, gdyż kolekcje dzieli szereg pustych kart. Istniejąca przestrzeń dała pole do tego, by do dość spójnego zestawu dzieł rękopisu dodany został niezwiązany z nimi tekst kazania antyhusyckiego. Powstaje zatem pytanie: czy skryba przerwał kopiowanie kazania czy też autor nie dokończył jego komponowania? Odpowiedź na nie przynosi stan zapisu tekstu. Dość obszerne dodatki na marginesach wpisane tą samą ręką co tekst główny, przekreślenia w tekście, wciągnięcia do tekstu wskazują na pracę w redakcji. Kaznodzieja miał koncept kazania, ale i on w procesie zapisu ulegał zmianom. *Divisio* w tekście głównym kazania dotyczyło bowiem trzech rzeczy: wody, ognia i miecza, które zgodnie z tematem sprawiać miały, że wierni wołają do nieba. Na marginesie znaleźć można jednak kolejne *divisio*, mówiące o tym, że temat kazania po pierwsze wskazuje, co nakłania ludzi do wołania do nieba, a po drugie mówi o Bożym miłosierdziu. Nie jest to zatem zupełnie odrębny podział, dodany jako wskazówka autora umożliwiająca czytelnikom zbudowanie kazania wokół innego *divisio*. Ewidentnie dodatek na marginesie odnosi się do istniejącego tekstu i w zamysśle miał stać się głównym podziałem kazania. Punkt pierwszy tego podziału byłby zatem wstępem do *subdivisio* o wodzie, ogniu i mieczu. Ostatecznie autor skomponował jedynie wstęp i początkową partię pierwszego *subdivisio*.

Kim był autor kazania? Niestety na to pytanie na razie trudno udzielić odpowiedzi. Perspektywy identyfikacji autora dostarczyć mogą pogłębione studia nad księgozbiorem kanoników regularnych św. Augustyna z Żagania. Rękopis BUWr I F 282 należał bowiem pierwotnie do ich biblioteki. Do klasztoru trafił jako dar Grzegorza Pistorisa z Lubina (*de Lobin*), który wstąpił do zgromadzenia w 1469 roku, za rządów opata Marcina Rinkerberga²². Grzegorz był bez wątpienia niepoślednią postacią, o czym świadczy fakt, że co najmniej dwukrotnie wysłany został przez opata, by pertraktować z kapitułą katedralną w sprawie nałożonych obciążeń finansowych. Ponadto pozostawił bibliotece klasztoru co najmniej 10 kodeksów, co stanowi jedną z największych spuścizn rękopiśmiennych zakonników²³. Sam Grzegorz nie był jednak skrybą interesującego nas, niekompletnego kazania antyhusyckiego. Porównanie jego pisma z rękopisów BUWr I F 725 oraz I F 740 pozwala jednoznacznie stwierdzić, że kazanie antyhusyckie nie było dziełem jego ręki, a na identyfikację właściwego autora przyjdzie jeszcze poczekać.

„Explicit quadragesimale discipuli in postillis Anno Domini 1469”; f. 460ra: „Explicit sensatus Anno Domini Millesimo CCCC LXVI feria quarta ante festum assumptionis beate Marie virginis” (8.08.1466).

²² Rkps BUWr I F 282, f. 1r: „hunc librum asportavit frater Gregorius Pistoris de Lobin”.

²³ A. Świerk, *Średniowieczna biblioteka klasztoru kanoników regularnych św. Augustyna w Żaganiu*, Wrocław 1965, s. 61-62; J. Soszyński, *Kronika Marcina Polaka i jej średniowieczna tradycja rękopiśmienna w Polsce*, Warszawa 1995, s. 90-91. Spuścizna kodeksowa obejmuje rkpsy BUWr: I F 27, I F 52, I F 190, I F 282, I F 471, I F 725, I F 740, II F 38, II F 64, IV F 101.

Kadłubowy charakter kazania pozostawia pewien niedosyt. Nie jest to bowiem import polemiki antyhusyckiej, w rodzaju kazań głoszonych przy okazji soboru w Konstancji bądź Bazylei. Mamy w tym przypadku do czynienia z tekstem śląskim, powstałym i wygłoszonym w tym środowisku. Choć kazanie jest krótkie, to nie brak w nim literalnych odniesień do Śląska. Co więcej, tekst powstał w szczególnie napiętej atmosferze, po porażce obozu antyhusyckiego w konflikcie z królem Jerzym z Podiebradow. Kaznodziejska kampania Mikołaja Tempelfelda i jego partii kaznodziejów wymierzona w króla czeskiego zakończyła się bowiem dla Wrocławia katastrofalnie w bitwie pod Ząbkowicami (15 czerwca 1467 roku)²⁴. Winnych klęski dostrzegano nie tylko wśród dowódców militarnych, ale również wśród pierwotnych agitatorów, zjadliwie krytykujących elekcję Jerzego z Podiebradow. Mikołaj Tempelfeld zrezygnował bądź – co bardziej prawdopodobne – zmuszony został do rezygnacji ze stanowiska kaznodziei w farze św. Elżbiety. Legat papieski Rudolf z Rüdesheim, który organizował krucjatę przeciw królowi Jerzemu, wyjechał do Krakowa. Wzburzenie we Wrocławiu było znaczne i istniała groźba wybuchu tumultu²⁵. Choć wydarzenia te były silnym ciosem dla obozu antyhusyckiego, to – jak pokazuje przykład tego kazania – nie doprowadziły do całkowitego wygaśnięcia agitacji kaznodziejskiej wymierzonej w husytów. Nowego impetu nadała jej bowiem bulla papieża Pawła II, który oświadczał w niej, że wszyscy udzielający pomocy „zatwardziałemu heretykowi” i „uzurpatorowi tronu czeskiego” Jerzemu z Podiebradow podlegają ekskomunie i infamii. Bulla została uroczystie ogłoszona we Wrocławiu 12 lipca 1468 roku przez bp. Rudolfa z Rüdesheim²⁶.

Niedokończone kazanie antyhusyckie z żagańskiego kodeksu oparte zostało na temacie z 1 Księgi Machabejskiej 4,9-10: „Przypomnijcie sobie, jak to w Morzu Czerwonym ocaleli nasi przodkowie, gdy ścigał ich faraon razem z wojskiem. Teraz więc wołajmy do Nieba, może ma w nas upodobanie i wspomni na przymierze zawarte z przodkami”. Za wyborem tej księgi w głoszeniu kazania nawołującego do stawienia oporu heretykom stała długa tradycja²⁷. Praktycznie od zarania ruchu krucjatowego nawiązania do historii Machabeuszy, a szczególnie Judy Machabeusza, były obecne w kazaniach. Papież Urban II, głosząc w Clermont w 1095 roku, jako przykład do naśladowania podał właśnie Machabeuszy, toczących bój w imię pobożności, Świątyni i zachowania rytuałów²⁸. Tradycyjnie również walczącym

²⁴ Czechowicz, *Panowanie króla Jerzego*, s. 120; R. Heś, *Krzyżowcy pod Ząbkowicami. Oblężenie zamku i miasta w 1467 r.*, w: *Wokół dziejów miasta*, t. III, *Miasto a wojny. Z wojennej przeszłości Ząbkowice Śląskich*, red. K. Pawłowski, Ząbkowice Śląskie 2019, s. 39-70.

²⁵ B. Czechowicz, *Idea i państwo. Korona Królestwa Czech w latach 1457-1547*, t. II, *Sic noster rex Jiřík czy occupator regni Bohemiae? Rządy w Koronie Jerzego z Podiebradow*, Wrocław 2017, s. 188-189.

²⁶ W. Urban, *Szkice z dziejów diecezji wrocławskiej (cd.). Biskup Rudolf z Rüdesheim (1468-1482)*, „*Studia Theologica Varsaviensia*”, 4 (1966) nr 1, s. 150.

²⁷ Wiele przykładów przytacza M. Tamminen, *Crusade Preaching and the Ideal Crusader*, Turnhout 2018, s. 59-66.

²⁸ Guibert de Nogent, *Gesta Dei per Francos et cinq autres textes*, ed. R.B.C. Huygens, Turnhout 1996, s. 112-113: „Si Machabeis olim ad maximam profuit pietatis laudem quia pro ceremoniis

z niewiernymi, zwłaszcza jeśli ponieśli przy tym śmierć, nadawano tytuł „drugiego Judy Machabeusza”. W taki sposób papież Klemens IV wypowiedział się w kazaniu kanonizacyjnym św. Jadwigi Śląskiej o księciu Henryku Pobożnym²⁹. Humbert de Romans w traktacie *De predicatione sancte crucis*, pełniącym funkcję podręcznika kaznodziejstwa krucjatowego, w rozdziale wyliczającym najodpowiedniejsze dla tematów kazań wersety biblijne, wymienił 17 perykop z Ksiąg Machabejskich³⁰. Kazanie żagańskie wpisuje się w tę tradycję i stanowi wezwanie do boju o wiarę, choć wyraźnie odczuwalne w nim jest poczucie kryzysu i niemocy w obliczu przeciwnika. Kazanie powstało bowiem niedługo po zakończonej porażką krucjacie przeciw królowi Jerzemu z Podiebradów i husytom. W tej sytuacji kaznodzieja sięgnął do dialogu Judy Machabeusza przekonującego swoich wojowników, że niedostateczne uzbrojenie i liczebna przewaga przeciwnika nie decydują o porażce. Temat kazania przynosił właściwą odpowiedź, czyli wszystko zależy od pomocy Bożej, stąd też należy o nią żarliwie prosić. Historię biblijną kaznodzieja odniósł następnie do aktualnej sytuacji. Słowa Judy Machabeusza stanowić powinny pocieszenie również dla współczesnych, którzy niepokojeni przez *heresiarcham modernum in Bohemia*, idąc za przykładem biblijnym, wołać powinni do Boga i prosić o wybawienie.

Wspomniane wybawienie kaznodzieja dostrzegał w odbywającym się w Ołomuńcu zjeździe i wymienionych przez niego uczestnikach tego wydarzenia: *dominus episcopus Wratislaviensis et legatus, et Warmiensis episcopus, rex Ungarie et ceteri domini*. Tytuł *episcopus et legatus* odnosi się bez wątpienia do Rudolfa z Rüdesheim, który od 1465 roku pełnił funkcję legata papieskiego na Węgry, Polskę, Czechy i Śląsk, a 20 stycznia 1468 roku drogą postulacji został wybrany przez wrocławską kapitułę katedralną na biskupa³¹. Od 1467 roku funkcję biskupa warmińskiego pełnił Mikołaj Tungen, zatem zapewne to jego wymienia kaznodzieja. Wybór Tungena był jednak kontestowany przez króla polskiego Kazimierza Jagiełłończyka, który wyznaczył dla Warmii swojego nominata, biskupa chełmińskiego Wincentego Kiełbasę. Konflikt ten zmusił Tungena do opuszczenia diecezji, choć ze swoich roszczeń nie zrezygnował i ostatecznie to on otrzymał prowizję od papieża Pawła II w listopadzie 1468 roku³². Nie oznaczało to jednak, że konflikt z królem Kazimierzem został w ten sposób automatycznie zażegnany i Tungen

et Templo pugnarunt, et vobis, o milites Christiani, legitime conceditur, ut armorum studio libertatem patriae defendatis, si limina etiam sanctorum apostolorum vel quorumlibet aliorum tanto sudore pretenda putatis, quid crucem, quid sanguinem, quid monumentum erueret, quid visitare, quid pro his eruentis animarum precia impendere decretatis?”.

²⁹ *Der Hedwigs-Codex von 1353 Sammlung Ludwig*, Hrsg. von W. Braunfels, Bd. 2, Berlin 1972, s. 178: „Qui vir Deo devotissimus et electus tamquam alter Machabeus accinctus arma bellica castra Dei in virtute protegebat et factus propugnator populi Christiani contra Thartaros martyrii palmam promeruit et coronam”.

³⁰ Humbert de Romans, *Traité sur la predication de la croisade*, trad. V. Portnykh, Turnhout 2022, s. 164-166.

³¹ Urban, *Szkice z dziejów diecezji wrocławskiej (cd.)*, s. 124-125.

³² E. Kozłowski, *Mikołaj Tungen. Spór o biskupstwo warmińskie 1467-1479*, Kraków 1896, s. 4-13.

moógł udać się na Warmię. Prawdopodobnie to właśnie potrzeba znalezienia możnych sprzymierzeńców sprawiła, że biskup znalazł się na zjeździe w Ołomuńcu, by spotkać się z ostatnim z wymienionych uczestników zjazdu, królem węgierskim Maciejem Korwinem.

Kiedy zatem mogło dojść do wspomnianego w kazaniu zjazdu w Ołomuńcu? Datę *ante quem* wyznacza użyty w kazaniu tytuł Macieja Korwina, tj. król Węgier. Kaznodzieja nie nadmienia o jego władzy również w Koronie Czeskiej, stąd też stwierdzić możemy, że kazanie skomponowane zostało przed 3 maja 1469 roku, kiedy to w katedrze św. Wacława w Ołomuńcu dokonana została elekcja Macieja Korwina na króla czeskiego³³. Być może kazanie powstało w czasie owego zjazdu, lecz przed elekcją. Zjazd zwołany został bowiem w początku kwietnia, a wśród obecnych znalazł się wymieniony w tekście kazania biskup wrocławski. Źródła niestety nie wspominają o udziale biskupa warmińskiego, co nie wyklucza jego obecności. Istnieje również możliwość, że autor kazania pisał o zjeździe ołomuńskim, który odbył się w sierpniu 1468 roku. Prócz króla Macieja Korwina przybyli tam: biskup wrocławski Rudolf, przywódca Ligi Zelenohorskiej Zdeněk Konopišťský ze Šternberka, książęta śląscy, przedstawiciele wrocławskiej rady miejskiej, Łużyc, miast morawskich, śląskich itd. Zebrana w ten sposób opozycja wobec Jerzego z Podiebradów 22 sierpnia podporządkowała się Maciejowi Korwinowi, a przez to można powiedzieć, że dokonała jego protoelekcji na tron czeski³⁴. Ponownie źródła milczą jednak o udziale biskupa warmińskiego.

Obydwa wspomniane zjazdy zasadzały się na opozycji wobec króla Jerzego oraz husytyzmu. Elekcja Macieja Korwina była możliwa dlatego, że kreował się on na obrońcę wiary katolickiej, który nie zawaha się użyć miecza w konflikcie z husytami. Zyskał dzięki temu silne poparcie papieża Pawła II i Kościoła na Śląsku, Morawach i Łużycach. Działania te wspierał również anonimowy autor kazania żagańskiego. Kaznodzieja pouczał bowiem swoich słuchaczy, że należy wołać do Boga i wypraszać u niego natchnienie dla zebranych w Ołomuńcu, aby obdarzeni duchem rady od Boga, jednomyślnie zgodzili się na wykorzenienie herezji. W słowach tematu: *clamemus in celum* kaznodzieja z jednej strony widział nakaz kierowany do wiernych, aby nieustannie upraszali Boga, z drugiej dostrzegał obietnicę miłosierdzia Bożego. Wiernych porównał do zagubionych na morzu żeglarzy, którym za drogowskaz służy gwiazda poranna, czyli pomoc Boża (*auxilium divinum*). Tylko od pomocy Bożej zależeć ma wybawienie, a na poparcie swoich słów kaznodzieja przypominał, że w Biblii istnieje wiele przykładów ludzi ocalonych przez Boga ze względu na ich wiarę. Wymienił wielu z nich: Abrahama, Izaaka, Jakuba, Mojżesza itd. Zaznaczył za św. Pawłem, że bez wiary nie można się podobać Bogu. Głosił zatem, aby wołać do nieba, a Bóg zlituje się nad wiernymi, ochroni przed heretykami i da nad nimi zwycięstwo.

Divisio kazania zbudowane zostało wokół trzech elementów, które sprawiają, że wierni wołają do nieba: wody, ognia i miecza. Tekst w rękopisie zawiera jednakże tylko pierwszą część, a i tę nie w całości. Otwiera ją werset z Psalmu 68,2: *Salvum*

³³ K. Orzechowski, *Zjazdy ogólnosłaskie za panowania Macieja Korwina (1469-1490)*, „Czasopismo Prawno-Historyczne”, 24 (1972) nr 2, s. 44-45; Czechowicz, *Idea i państwo*, s. 201-202.

³⁴ Czechowicz, *Idea i państwo*, s. 198.

me fac, Deus, quoniam intraverunt aque usque ad animam meam. Kaznodzieja tłumaczył, że przybierającą wodę rozumieć należy jako współczesne udręki i niedole, a zwłaszcza te powodowane przez heretyków. W tej sytuacji należy wyrzec się grzechu i wołać o pomoc do Boga. Ten na razie śpi, nie wysłuchuje wołania i pozwala na to, by Jego wierni byli uciskani. Kaznodzieja ponownie posłużył się szeregiem biblijnych przykładów, które miały pokazać wiernym, jak należy wołać do Boga, jak usilnie wypraszać Jego miłosierdzia. Podał m.in. przykład Mardocheusza, za którym u króla wstawiła się Estera. Kaznodzieja przedstawił ją jako archetyp Marii i miał nadzieję, że w taki sam sposób Maryja Dziewica usłyszy wołania i wstawi się za Śląskiem u swojego syna Chrystusa. Na tej części kaznodzieja zakończył swoją redakcję, choć użyta w niej argumentacja i sposób poprowadzenia wykładu dają pojęcie, jak skomponowane mogłyby być kolejne części *divisio* mówiące o zagrożeniu ogniem i mieczem.

Doświadczenie wielu klęsk i niepewność w odniesieniu do rodzaju działań, które Maciej Korwin podejmie w stosunku do husytów, wyraźnie pobrzmiewają w analizowanym kazaniu. Kaznodzieja największe nadzieje pokładał nie tyle w konkretnych działaniach militarnych, lecz w interwencji Boga. Pomimo niepowodzeń krucjatowych na Śląsku ciągle żywe było dążenie do konfrontacji z husytami i całkowitego zwalczania herezji. Szczególną aktywność w tym względzie wykazywało zgromadzenie, do którego należał Grzegorz Pistoris, właściciel interesującego nas rękopisu. Biblioteka żagańska dysponowała bowiem bardzo bogatym zasobem pism antyheretyckich, w tym konkretnie antyhusyckich³⁵. Kaznodziejstwo kanoników żagańskich wymierzone w husytów wymaga jednak pogłębionych studiów, których niniejszy artykuł jest otwarciem.

ANEKS³⁶

Zasady edycji

W edycji wykorzystana została instrukcja wydawnicza Adama Wolffa³⁷, z uwzględnieniem kilku modyfikacji. Zachowane zostały oryginalne normy ortograficzne występujące w rękopisie. Dyftongi „ae” oraz „oe” zapisane zostały zatem jako „e”. Głoski „tio”, „tia” oraz „cio”, „cia”, w praktyce pisarskiej średniowiecza nierozróżniane, zostały ujednolicone do „cio”, „cia”. Wprowadzone zostało rozróżnienie między literami „u” i „v”, zgodne z ich wartością fonetyczną. Zgodnie z rękopisem oddane zostały liczby, nazwy własne. Interpunkcja została zmodernizowana. Nazwy wymienianych w kazaniu ksiąg biblijnych oznaczono kursywą, a cytowane fragmenty ujęte zostały w cudzysłów. W nawiasie okrągłym (...) zamieszczone zostały numery folio.

³⁵ Świerk, *Średniowieczna biblioteka*, s. 90-93.

³⁶ Za pomoc w korekcie tekstu składam podziękowania mgr Urszuli Zacharze-Związek.

³⁷ A. Wolff, *Projekt instrukcji wydawniczej dla pisanych źródeł historycznych do połowy XVI wieku*, „Studia Źródłoznawcze”, 1 (1957) s. 155-181.

Rkps BUWr I F 282, f. 192ra-va

„Mementote qualiter salvi facti sunt patres nostri a mari Rubro, cum seque-
retur eos Pharaon cum exercitu multo. Et nunc clamemus in celum et miserebitur
nostri Deus, et memor erit testamenti”³⁸ etc. *1 Machabeorum* 4. Hec verba Iudas
Machabeus locutus est tribus milibus virorum, qui tegumenta et gladios non habe-
bant et viderunt castra gentium valida et loricate et equitatus in circuitu eorum,
consolando eos et confortando contra inimicos eorum, ut cum fiducia aggredie-
rentur eos³⁹. Sic confortati obtinuerunt victoriam, sic et nos multum tribulati per
heresiarcham modernum in Bohemia, occupatorem regni, exemplo patrum clamare
debemus ad Dominum, ut vel saltem nunc in dieta Olmencensi constituti venerabiles
patres et illustrissimi principes: dominus episcopus Wratislaviensis et legatus, et
Warmiensis episcopus, rex Ungarie et ceteri domini, ut Dominus dignetur ipsos
conferre spiritum consilii sui, ut unanimiter concordant⁴⁰ in bono ad extirpandum
hereticam pravitatem, que hucusque viguit, et presertim mala radicio⁴¹ exstirpata,
nova situla plantetur, scilicet reprobato maledicto occupatore christianissimus heres
substituatur. Ut autem eo facilius intentum nostrum obtinere valeamus virginem
gloriosam devotissime salutemus.

„Clamemus in celum” etc. loco ubi supra⁴². Circa verba premissa breviter
est notandum: nauti in mari perdescentes (f. 192rb) auroram et viam suspiciunt in
celum post stellam maris, et secundum hanc se regunt. Spiritualiter: omnes su-
mus navigantes in mari huius seculi. *Psalmus*: „Hoc mare magnum et spaciosum
manibus”⁴³, quia tot sunt nautes, quot sunt anime. Si ergo perdidimus auroram
gracie et consolacionis⁴⁴ propter peccata nostra, sic quod quasi inimici nostri nobis
dominantur, quid faciemus? Aspiciamus sursum post stellam maris vel post au-
xilium divinum. Hoc fecit *Psalmus* „Levavi oculos meos” etc. „Auxilium meum
a Domino”⁴⁵ etc. Nisi habito hoc auxilio non liberabimur. *Psalmus*: Nisi Dominus
adiuvet me paulominus⁴⁶ etc. Quare „clamemus in celum” etc.

„Mementote quomodo patres nostri salvi facti sunt”⁴⁷, scilicet in fide. *Hebreos* VI:
„Impossibile est sine fide placere Deo”⁴⁸. Abraham in fide iustificatus est, Ysaac in
fide oblatus est, Iacob in fide transtulit se in alienam terram et ditatus est, Moyses
in fide occultatus et cum populo Dei afflicto, Ioseph in domum Egypti in fide
elevatus, filii Israel fide transierunt mare Rubrum, Samson vicit Philisteos, sancti
per fidem vicerunt regna, et sic nos in fide „clamemus in celum”. Clamemus et

³⁸ *1 Mach.* 4,9-10.

³⁹ Cf. *Ibid.* 4,6-11.

⁴⁰ concordant] *recte*: concordent

⁴¹ radicio] *recte*: radice

⁴² Duo innuuntur in verbis prepositis: primo inducit nos ad clamorem, secundo subdit Dei mi-
seracionem. De primo dicit „clamemus”. Nota tria faciunt clamare] *in marg. add.*

⁴³ *Ps.* 103,25.

⁴⁴ et consolacionis] *in marg. add.*

⁴⁵ *Ps.* 120,1-2.

⁴⁶ *Ps.* 93,17.

⁴⁷ *1 Mach.* 4,9.

⁴⁸ *Hebr.* 11,6.

Dominus miserebitur populo suo custodiendo ab hereticis, et prebendo victoriam eos extirpendo⁴⁹.

Nota tria faciunt clamare: aqua, ignis et gladius. Primo, aqua tribulacionis, de qua *Psalmista*: „Salvum me fac, Deus, quoniam intraverunt aque usque ad animam meam”⁵⁰, id est impediunt salutem anime mee, et sic tribulaciones nostris temporibus pluribus faciunt impedimentum salutis. Figuratur talis clamor *Ione 1*: mare ibat, et intumescebat super eos, et excitaverunt Ionam, et clamaverunt ad Deum. Spiritualiter: sic tribulaciones et miserie presentis mundi, et presertim hereticorum excitant Ionam, id est animam dormientem. *Romanos 13*: „Hora est iam nos de somno surgere”⁵¹, scilicet peccati, et clamare faciunt⁵² ad Deum ne pereamus in mari huius mundi, id est persecucionem et tribulacionem hereticorum, per figuram in Petrum *Matheus 8*. Cum cepisset Petrus mergi, clamavit⁵³. Discipuli Dominum dormientem excitaverunt eum clamando: „Domine, salva nos, perimus”⁵⁴ *Matheus 8*. (f. 192va) Et sic Dominus dormit, id est permittit tribulaciones super nos, ut ad eum clamemus. *Augustinus*: „Ut liberemur clamemus, ne forte in pressuris consenciamus”⁵⁵, scilicet heretico et suis fautoribus, uti prius experientia docuit consenserunt. Item clamemus pro liberacione sicut David pro sanacione. *Psalmista*: „Domine, clamavi ad te et sanasti me”⁵⁶. Clamemus sicut cecus pro illuminacione, *Luce 18*: „Cecus magis et magis clamabat”⁵⁷. Sic clamavit Susanna et liberata est *Danielis 13*, sic clamavit Mardocheus, *Hester 4*: indutus sacco, scindens vestimenta, spargens cinerem super caput, clamavit voce magna, ut ad foras pallacii regis venit eiulatus⁵⁸. Et sic Hester audiens intercessit ad regem⁵⁹ pro eo et toto populo Israel, cum condemnatus fuit perverso consilio Aman, et liberatus est. Sic nos in tribulacionibus nostris clamemus quousque perveniant clamores nostri ad regnum superni regis, et sic regina Hester audiente, hoc est⁶⁰ virgine Maria interveniat et interpellat pro nobis ad regem Christum filium suum⁶¹ petendo pro consolacione et liberacione nostra, cui rex respondebit Asuerus, Hester, id est mater mea, regina mundi, et domina angelorum⁶²: Pete a me quicquid volueris, eciam si dimidium regni, hoc est si petis consolari redimi⁶³. Hic Slesiam, que est medietas regni Bohemie a perversis hereticis morte traditis voluntatis consilio licet non actu tibi dabo. Quod autem clamare sic debemus et orare in tribulacionibus, et Dominus

⁴⁹ extirpendo] *recte*: extirpando

⁵⁰ *Ps.* 68,2.

⁵¹ *Rom.* 13,11.

⁵² faciunt] *in marg. add.*

⁵³ *Matth.* 14,30.

⁵⁴ *Matth.* 8,25.

⁵⁵ *Sancti Avrelii Avgvstini Enarrationes in Psalmos LI-C*, Tvrnholti 1956, s. 904.

⁵⁶ *Ps.* 29,3.

⁵⁷ *Luc.* 18,39.

⁵⁸ *Esth.* 4,1-2.

⁵⁹ ad regem] *in marg. add.*

⁶⁰ hoc est] *in marg. add.*

⁶¹ Christum filium suum] *in marg. add.*

⁶² id est mater mea, regina mundi, et domina angelorum] *in marg. add.*

⁶³ Cf. *Est.* 5,3; *Mc* 6,22.

velit nos exaudiri et clamores nostros⁶⁴ habemus tam ex veteri, quam novo testamentis, et scriptis doctorum. Primo ex veteri *Ione* 2: „Oravit Ionas ad Dominum Deum suum de utero piscis, et Dominus exaudivit eum”⁶⁵. Abraham clamavit ad Deum, ut parceret Sodomitis *Genesis* 18.

REFERENCES / BIBLIOGRAFIA

Źródła rękopiśmienne

Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu

Akc. 1967/2: Katalog der Handschriften der ehemaligen Universitätsbibliothek Breslau, Wrocław 1920-1944, vols. 1-26.

rkps: I F 27, I F 52, I F 190, I F 241, I F 282, I F 286, I F 471, I F 475, I F 499, I F 567, I F 570, I F 587, I F 594, I F 656, I F 725, I F 740, I F 754, I O 13, I Q 76, I Q 87, I Q 88, I Q 278, I Q 372, I Q 381, I Q 453, II F 28, II F 38, II F 64, IV F 87, IV F 101, IV F 186, IV Q 145, IV Q 231, Mil. IV 78.

Źródła drukowane

Der Hedwigs-Codex von 1353 Sammlung Ludwig, Bd. 2, Hrsg. W. Braunsfels, Berlin 1972, s. 177-181.

Guibert de Nogent, *Gesta Dei per Francos et cinq autres textes*, ed. R.B.C. Huygens, Turnhout 1996.

Humbert de Romans, *Traité sur la predication de la croisade*, trad. V. Portnykh, Turnhout 2022.

Magnum Oecumenicum Constanciense Concilium de universali Ecclesiae reformatione, unione, et fide, vol. 3, ed. H. Hardt, Francofurti et Lipsiae 1698, kol. 1-5, 54-63.

Palacký František, *Urkundliche Beiträge zur Geschichte des Hussitenkrieges*, 1, Praha 1873, s. 17-20.

Sacrorum Conciliorum nova et amplissima Collectio, vol. 28, ed. J.D. Mansi, Venetiis 1785, kol. 546-549, 572-577.

Sancti Avrelii Avgvstini Enarrationes in Psalmos LI-C, Tvornholti 1956.

Opracowania

Arendt Paul, *Die Predigten des Konstanzer Konzils. Ein Beitrag zur Predigt- und Kirchengeschichte des ausgehenden Mittelalters*, Freiburg im Breisgau 1933.

Bartoš František Michálek, Spunar Pavel, *Soupis pramenů k literární činnosti M. Jana Husa a M. Jeronýma Pražského*, Praha 1965.

Catalogus codicum medii aevi manuscriptorum qui in Bibliotheca Universitatis Wratislaviensis asservantur signa 6055-6124 comprehendens (Codices Milichiani, vol. 1), comp. S. Kądziński, W. Mrozowicz, Wratislaviae 1998.

Catalogus codicum medii aevi manuscriptorum qui in Bibliotheca Universitatis Wratislaviensis asservantur signa 6125-6181 comprehendens (Codices Milichiani, vol. 2), comp. S. Kądziński, J. Przytułski, Wratislaviae 2004.

⁶⁴ in tribulacionibus... et clamores nostros] in marg. add.

⁶⁵ *Ion.* 2,2-3.

- Cremascoli Giuseppe, *Sui sermoni di Giacomo Arrigoni, vescovo di Lodi, al Concilio di Costanza*, „Archivio Storico Lodigiano”, 132 (2013) s. 55-71.
- Čapský Martin, *Město pod vladou kazatelů. Charismatictí náboženští vůdci ve střetu s městskou radou v pozdně středověkých českých korunních zemích*, Praha 2015.
- Czechowicz Bogusław, *Idea i państwo. Korona Królestwa Czech w latach 1457-1547*, t. II, *Sic noster rex Jiřík czy occupator regni Bohemiae? Rządy w Koronie Jerzego z Podiebradów*, Wrocław 2017.
- Czechowicz Bogusław, *Panowanie króla Jerzego ze śląskiej perspektywy (w 550. rocznicę śmierci monarchy)*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka”, 76 (2021) nr 3, s. 109-125.
- Die Handschriften der Staats- und Universitätsbibliothek Breslau. Bd. 1*, w: *Verzeichnis der Handschriften im Deutschen Reich, T. 1*, red. H.A. Kruss, Leipzig 1938.
- Dola Kazimierz, *Św. Jan Kapistran a próby reformy życia kleru diecezji wrocławskiej w połowie XV wieku*, „Studia Teologiczno-Historyczne Śląska Opolskiego”, 8 (1980) s. 193-218.
- Drabina Jan, *Mikołaj Tempelfeld z Brzegu*, „Colloquium Salutis”, 2 (1970) s. 83-102.
- Drabina Jan, *Ośrodki kaznodziejskie Wrocławia jako centra walki z Jerzym z Podiebradu*, „Acta Universitatis Wratislaviensis nr 70, Historia XIV”, Wrocław 1968, s. 129-145.
- Elm Kaspar, *Johannes Kapistrans Predigtreise diesseits der Alpen (1451-1456)*, w: *Lebenslehren und Weltentwürfe in Übergang vom Mittelalter zur Neuzeit. Politik – Bildung – Naturkunde – Theologie*, Hrsg. H. Boockmann, B. Moeller, K. Stackmann, Göttingen 1989, s. 500-519.
- Heś Robert, *Krzyżowcy pod Ząbkowicami. Oblężenia zamku i miasta w 1467 r.*, w: *Wokół dziejów miasta*, t. III, *Miasto a wojny. Z wojennej przeszłości Ząbkowic Śląskich*, red. K. Pawłowski, Ząbkowice Śląskie 2019, s. 39-70.
- Hofer Johannes, *Johannes Kapistran. Ein Leben im Kampf um die Reform der Kirche*, Bd. 2, Heidelberg 1965.
- Jacob Eugen, *Johannes von Capistrano*, vol. 2, *Die auf der Königlichen und Universitäts-Bibliothek zu Breslau befindlichen handschriftlichen Aufzeichnungen von Reden und Tractaten Capistrans*, 1: *Speculum clericorum, De erroribus et moribus christianorum cum libello, qui inscribitur: Placatus multorum christianorum, Placatus super errores religiosorum, Sermones in synodo Wratislaviensi praedicati*, Breslau 1905, s. 414-460.
- Jacob Eugen, *Johannes von Capistrano*, vol. 2/3, *XLIV sermones Wratislaviae habiti a. D. DMCCCCLIII*, Breslau 1911, s. 1-214.
- Jażdżewski Constantinus Cl., *Catalogus manu scriptorum codicum medii aevi Latinorum signa 180-260 comprehendens*, Wratislaviae 1982.
- Kozłowski Edward, *Mikołaj Tungen. Spór o biskupstwo warmińskie 1467-1479*, Kraków 1896.
- Lissowska Agnieszka, *Antyhusycka misja Jana Kapistrana na Śląsku*, w: *Bernardyni na Śląsku w późnym średniowieczu*, red. J. Kostowski, Wrocław 2005, s. 51-63.
- Łuszczki Lucianus, *De sermonibus S. Ioannis a Capistrano. Studium historico-criticum*, Romae 1961.
- Matusik Leokadia, *Wpływy myśli czeskiej na Śląsku w świetle rękopisów kanoników regularnych św. Augustyna w XIV i XV wieku*, „Acta Universitatis Wratislaviensis nr 109, Historia XVII”, Wrocław 1970, s. 45-66.
- Orzechowski Kazimierz, *Zjazdy ogólnosłańskie za panowania Macieja Korwina (1469-1490)*, „Czasopismo Prawno-Historyczne”, 24 (1972) nr 2, s. 39-65.

- Pfotenhauer Paul, *Schlesier als Rectoren der Universität Leipzig in dem ersten Jahrhundert ihres Bestehens*, „Zeitschrift des Vereins für Geschichte und Alterthum Schlesiens”, 17 (1883) s. 177-229.
- Roth Gunhild, Tempelfeld, Nikolaus, w: *Die deutsche Literatur des Mittelalters Verfasserlexikon*, Bd. 11, Hrsg. K. Ruh, Berlin-NewYork 2010, kol. 1507-1512.
- Schmidtová Anežka, *Z bohemik vřatislavské universitní knihovny*, „Listy filologické”, 83/1 (1960) s. 98-105.
- Schneyer Johannes Baptist, *Repertorium der lateinischen Sermones des Mittelalters für die Zeit von 1350-1500*, nach der Vorarbeit von J.B. Schneyer, L. Hodl, W. Knoch, Münster 2001 (CD-ROM).
- Schneyer Johannes Baptist, *Repertorium der Lateinischen Sermones des Mittelalters, für die Zeit von 1150-1350*, Bd. 5, Münster 1974.
- Solicki Stanisław, *Napływ księzek z ziem czeskich na Śląsk w średniowieczu*, w: *Polska – Śląsk – Czechy. Studia nad dziejami stosunków kulturalnych i politycznych w średniowieczu*, „Acta Universitatis Wratislaviensis nr 1162, Historia LXXXI”, Wrocław 1994, s. 5-37.
- Solicki Stanisław, *Problematyka husycka w średniowiecznych księgozbiorach śląskich*, w: *Polskie echa husytyzmu. Materiały z konferencji naukowej Kłodzko, 27-28 września 1996*, red. S. Bylina, R. Gładkiewicz, Warszawa 1999, s. 116-141.
- Soukup Pavel, *Augustinian Prior Oswald Reinlein: A Biography of an Anti-Hussite Preacher*, w: *The Bohemian reformation and religious practice*, vol. 9, ed. Z.V. David, D.R. Holton, Praha 2014, s. 98-110.
- Soukup Pavel, *Kreuzzug und Universitätsmesse. Zwei Leipziger Predigten aus der Hussitenkriege*, w: *Historiker zwischen den Zeiten. Festschrift für Karel Hruza zum 60. Geburtstag*, ed. P. Elbel, A. Kaar, J. Nemec, M. Wihoda, Wien 2021, s. 205-220.
- Soukup Pavel, *Preaching the Cross against the Hussites, 1420-1431*, w: *Partir en croisade à la fin du Moyen Âge. Financement et logistique*, ed. D. Baloup, M. Sánchez Martínez, Toulouse 2015, s. 195-212.
- Soukup Pavel, *The Polemical Letters of John of Capistrano against the Hussites: Remarks on Their Transmission and Context*, w: *The Grand Tour of John of Capistrano in Central and Eastern Europe (1451-1456). Transfer of Ideas and Strategies of Communication in the Late Middle Ages*, ed. P. Kras, J.D. Mixon, Warsaw 2018, s. 259-273.
- Soszyński Jacek, *Kronika Marcina Polaka i jej średniowieczna tradycja rękopiśmienna w Polsce*, Warszawa 1995.
- Spunar Pavel, *Repertorium auctorum Bohemorum provecum idearum post Universitatem Pragense, conditam illustrans*, t. 1, Wratislaviae 1985, t. 2, Wratislaviae-Pragae 1995.
- Šmahel František, *Rewolucja husycka*, t. III, *Działania wojenne*, Oświęcim 2020.
- Świerk Alfred, *Średniowieczna biblioteka klasztoru kanoników regularnych św. Augustyna w Żaganiu*, Wrocław 1965.
- Tamminen Miikka, *Crusade Preaching and the Ideal Crusader*, Turnhout 2018.
- Urban Wincenty, *Rękopisy historyczne w zbiorach Biblioteki Kapitulnej we Wrocławiu*, „Studia Płockie”, 5 (1977) s. 274-289.
- Urban Wincenty, *Rękopisy liturgiczne Biblioteki Kapitulnej we Wrocławiu*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, 6 (1963) s. 155-190.
- Urban Wincenty, *Rękopisy prawnicze biblioteki kapitulnej we Wrocławiu*, „Prawo Kanoniczne. Kwartalnik prawnohistoryczny”, 8 (1965) nr 1, s. 109-132.
- Urban Wincenty, *Szkice z dziejów diecezji wrocławskiej (cd.)*, *Biskup Rudolf z Rüdesheim (1468-1482)*, „Studia Theologica Varsaviensia”, 4 (1966) nr 1, s. 123-166.

Vaclav Filip, Borchardt Karl, *Schlesien, Georg von Podiebrad und die römische Kurie*, Würzburg 2005.

Zajchowska-Boltramiuk Anna, *John of Capistrano's ars praedicandi: The Preaching of John of Capistrano in Light of His Wrocław Sermons and Polish-Silesian Epistolary, w: The Grand Tour of John of Capistrano in Central and Eastern Europe (1451-1456). Transfer of Ideas and Strategies of Communication in the Late Middle Ages*, ed. P. Kras, J.D. Mixon, Warsaw 2018, s. 321-334.

Netografia

Mikołaj Tempelfeld z Brzegu, http://cac.historia.uj.edu.pl/osoba/1994781_Miko%C5%82aj_Tempelfeld_z_Brzegu (dostęp: 23.10.2024).